

CEĻI

RAKSTU KRĀJUMS

X

Lingvistika Folklorā
Literātūras zinātne

Lundā

1961

Akadēmiskā organizācija Ramave

Kārlis Draviņš

Kristofora Fīrekera manuskripts par latviešu skaņu izrunu

1. § Kaut gan Kristoforam Fīrekeram ir izcila vieta latviešu vecāko autoru starpā, par viņa dzīvi joprojām zinām gaužām maz. Tāpat stipri robainas ir ziņas par viņa darbiem, un to manuskripti turpat vai it visi pazuduši; arī t.s. Fīrekera vārdnīca, spriežot pēc rokraksta, nav viņa paša rakstīta.

Meklējot pēc Fīrekera manuskriptiem, Jānis Straubergs sprieda, ka pazīstamais Hespe savā laikā ieguvis kādas Fīrekera sacerētas garīgas dziesmas rokrakstu un pēc tam šo tekstu uzdevis par savu¹. L. Arbuzovs, publicēdams latviešu valodas gramatiku, kas ierakstīta pazīstamajā M. Bichnera albumā² (t.s. anonimo grt.³), par tās autoru spriež⁴, ka ... *pirmā acumirkļi gan varētu domāt par Kr. Fūrekeru*, bet vēlāk atzīst⁵, ka ... *tā nevar būt Fūrekera darbs*. Arbuzovs tā visai pamatoti secina, salīdzinājis Bichnera ierakstus ar Adolfija izdoto 1685. gada latv. grt.⁶, kas visumā ir Fīrekera darbs⁷.

¹ Personīga saruna ar šī raksta autoru. Motivācija — Hespem visas dziesmas vājas, tikai viena vienīga ļoti laba.

² L. Arbuzovs, *17. g. s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hercogu bibliotēkā Pēterpilī*, FBR 5, 1925, 106skk; sal. K. Draviņš, *Latviešu gramatikas materiāli Mārtiņa Bichnera albumā*. In hon. Endz., 107skk.

³ Še vienkāršības dēļ tiek saukta par Bichnera gramatiku.

⁴ *Op. cit.*, 109.

⁵ Turp., 110.

⁶ *Erster Versuch/ Einer kurtz-verfasseten Anleitung/ Zur Lettischen Sprache/ überreichet von HENRICO ADOLPHI, ... Mitau 1685.*

⁷ Sal. K. Draviņš, *Christophor Fūreckers, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685*, SprB 6, 1956, 30skk, un tur minēto literātūru.

2. § Iepazīšanās ar Bichnera albuma fotokopijām¹ atļauj precīzākus spriedumus par tur uzejamo latv. tekstu avotiem. Tā, pārredzot Bichnera grt. materiālus to īstajā secībā², izkārtojumā un rakstībā, neapšaubāmi jākonstatē, ka, pirmkārt, albumā tos ierakstījis pats Bichners³, otrkārt, šī t.s. Bichnera grt. nav vis kāds vienlaids darbs, bet tā ir nesaderīgu, vietumis pat pretrunīgu materiālu konglomerāts⁴. Treškārt, redzams, ka Arbuzovu maldinājis viņa paša uzskats, it kā Bichnera latv. grt. būtu viengabalaina (t.i. būtu viena autora darbs⁵).

Šinī sakarā jāpasvītā, ka pašā Bichnera albumā šiem latv. grt. materiāliem nekāda kopēja titula nav. Tāds tomēr būtu gaidāms, ja to paraugs būtu bijusi kāda (kaut minimāli īsa) valodas mācība. Redzams, ka arī pats Bichners šos ierakstus par šādu viengabalainu grt. nemaz nav turējis un tā arī atstājis bez kāda koptitula.

3. § Mūsu apskatā nozīmīgā Bichnera gramatisko materiālu daļa ir to sākuma posms: *Kurtzer Bericht der Lettischen Buchstaben und deren Pronunciation*⁶. Arbuzovs savā publikācijā jau izdarījis salīdzinājumu ar attiecīgām vietām 1685. g. latv. grt. tekstā. Abu tekstu zināma līdzība⁷ jau arī būs vedinājusi Arbuzovu „pirmā acumirkli” domāt par Fīrekeru kā par Bichnera latv. grt. materiālu īsto autoru, kurpretim tālākā grt. tekstā šādu līdzību var saskatīt vairs tikai retā kādā vietā⁸.

4. § Ko var dot 1685. gada (Fīrekeru) gramatikas un Bichnera latv. materiālu 1. daļas salīdzinājumi un sikākas analīzes?

Pirmkārt, neapšaubāmi skaidrs, ka šie Bichnera grt. materiāli nav noraksts no 1685. g. Fīrekeru grt. (resp. no kāda tās ms): iespēstajā darbā attiecīgā daļa par latv. skaņu izrunu⁹ nesalīdzināmi plašāka. Otrkārt, Bichnera materiāli nav arī izraksts no 1685.g. grt. ms, jo satur tekstu, kā iespiedumā nemaz nav¹⁰. Bez tam al-

¹ Sal. Draviņš, In hon. Endz., 107skk.

² Turp., 109skk.

³ Arbuzovs, *op. cit.*, 108; Draviņš, In hon. Endz., 107sk.

⁴ Problēmu, kas ir Bichnera grt. atsevišķo daļu avoti, šī raksta autors cer skart kādā citā publikācijā.

⁵ Sal. FBR 5, 107skk.

⁶ Bichnera albumā 3—5, Arbuzova publ. FBR 5, 111sk.

⁷ Sk. FBR 5, 111sk, parindes.

⁸ Turp., 113skk.

⁹ *Anleitung*, 1—9.

¹⁰ Sal. vācu un latv. piemērus pie burtiem *a, ā, e, ē* u.v.c.

bumā sastop arī latīniskus skaidrojumus, kamēr 1685. g. grt. attiecīgās vietās ir tikai vācu un latv. teksts.

No otras puses pilnīgi jāpievienojas Arbuzovam, kas, kā jau minēts, konstatējis līdzību Bichnera ierakstu un 1685.g. grt. atsevišķu vietu starpā. Šī līdzība uzejama, pirmkārt, skaņu izrunas norādījumu formulējumos, piem. pie (īsā) *a* (albuma 3. lp.): *ā. wird kurtz außgespr. ...*; 1685. g. grt. (2. lp.): *A/ a. Wird kurtz außgesprachen ...*, vēl citus piem. skat. Arbuzova rakstā FBR 5, 111sk, parindēs. Otrkārt, jo zīmīgi ir, ka sakrīt vesela rinda doto piemēru vārdu. Iespīestajā grt. to pie katra burta parasti ir vairāk, bet to starpā daudzās vietās ir arī tieši tie, kas stāv albuma tekstos. Tā pie atsevišķiem burtiem uzejam:

Bichnera albums: ¹	Firekera (1685.g.) grt.:
a: <i>kasa. Ziege</i>	<i>Kasa/ Die Ziege</i>
ē: <i>Ēna. Schatten, Mers. Maaß</i>	<i>Ehna/ der Schatten. Mehrs/ das Maaß</i>
g: <i>Poggen. Roggen</i>	<i>Roggen/ Pogge</i>
ġ: <i>Brügge, Mügge. ut Sogis, ein Richter</i>	<i>Brügge/ Mügge. Als/ Sohgis/ der Richter</i>
i: <i>is. auß Siwis. Fische liks &c.</i>	<i>is/ auß. Siws/ der Fisch. liks/ er wirds lassen...</i>

Vairāk vai mazāk identī piemēri uzejami arī tālāk — pie burtiem *ī, j, k, ķ, m, n, ņ, o (=uo), p, r, z, s, ž, š, t, u, ū, c*.

Jau pats ļoti lielais līdzīgo piemēru skaits neatvairāmi spīez domāt par kopīgiem paraugiem, bet īpaši duras acīs, ka vietumis pie viena un tā paša burta sastopami vairāki līdzīgi latviešu un vācu piemēri reizē, skat., piem., burtus *ġ, i, k, ņ* u.v.c. Tāda saskaņa nepavisam nav iespējama dažādu autoru gluži patstāvīgos darbos. Tāpēc pilnīgi droši var apgalvot, ka Bichnera albuma ierakstu šīs daļas paraugs nāk no tā paša autora spalvas, kas sarakstījis 1685.g. grt. fonētikas nodaļu.

5. § Kas ir bijis šīs abu minēto darbu kopējais autors?

Tas nevar būt Bichners, kas, kā skaidri redzams no albuma ierakstiem, pats visai vāji pratis latviski un turpat tālāk ierakstījis citus grt. materiālus pavisam veclaicīgā rakstībā un stipri kļūdainus. Tas nevar būt arī Adolfijs, jo Bichnera grt. materiāli var būt ierakstīti albumā starp 1667. un 1677.g.², visticamāk jau priekš 1674.g.,

¹ Oriģināla virgulētie vokāļi iespiesti še ar nāsālēto burtu zīmēm.

² Sal. Arbuzovs, *op. cit.*, 109; Draviņš, In hon. Endz., 112.

kad viņš stājās mācītāja darbā Engurē¹ — tātad ap kādu 1670.g. vai nedaudz vēlāk. Par Adolfiju turpretim zināms, ka viņš gar latv. grt. jautājumiem strādājis daudz vēlāk — tikai 17. gs. 80-os gados, kad sagatavoja iespiešanai 1685. g. grt.² Laika distance šē pārāk liela. Nav arī iespējams, ka Adolfijs būtu plašās un sikās fonētikas daļas autors 1685. g. gramatikā³. Mums zināmie fakti un apsvērumi spiež domāt, ka tas var būt tikai Fīrekers, kas savu stipri plašo grt. (kāds cits tās ms bijis vēl pilnīgāks!⁴) nekādā ziņā nebūtu varējis atstāt bez jebkāda paskaidrojuma par latv. valodas skaņu raksturu un burtu tipiem⁵. Bez tam — ja šī fonētikas daļa būtu kāda cita autora, piem. Adolfija paša vai kāda viņa līdzstrādnieka⁶ sarakstīta, būtu jāgaida, ka par tik lielas jaunas daļas pievienošanu Adolfijs būtu kaut ko piebūdis. Bet tā vietā 1685.g. grt. (uzrunā lasītājam) ir tikai Adolfija nožēla, ka viņš nav spējis šo Fīrekeru darbu necik ne paplašināt, ne uzlabot.

6. § Arī vēl citi fakti spiež domāt par Fīrekeru kā par Bichnera grt. 1. daļas parauga autoru: tur latv. vārdi rakstīti ar virgulētiem gariem vokāļiem un arī ar pārsvītrātiem *f*, *β* un *z* burtiem (*s*, *š* un *č* apzīmēšanai). Šāda t.s. Fīrekeru rakstība uzejama autentiskā viņa ms⁷, un ir konstatējams, ka tā bijusi arī citos viņa rokrakstos⁸. Neviens cits autors, kas latv. valodā būtu tā rakstījis vēl priekš viņa, nav pazīstams.

Mūsu apskatā visai nozīmīgs vēl ir fakts, ka albuma ierakstu otrā burtu pārskatābulā (5. lp.) virgulēto burtu izruna paskaidrota ar apzīmējumiem t.s. Manceļa rakstībā (*a das ist ah | e ie. (=id est) eh | utt.*)⁹. Tātad šē ir mēģinājums atnest agrāko rakstību un no Manceļa paņēmieniem pāriet uz jauniem. Arī tas spiež domāt par Fīrekeru kā par šīs ierakstu daļas parauga autoru.

¹ Arbuzovs, turp.

² Fīrekeru gramatikas ms Adolfija rokās bija nonācis vēlu, laikam īsi priekš vai pēc autora nāves (ap 1684—1685).

³ Sal. Draviņš, SprB 6, 38.

⁴ Adolfijs uzrunā hercogam 1685.g. dziesmu grāmatā (sal. L. Bērziņš, *Kristofors Fīrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā*, FBR 8, 1928, 218.

⁵ Sal. Adolfija uzrunu lasītājam 1685.g. latv. grt. (12. nenum. lp.).

⁶ Sal. Draviņš, SprB 6, 42skk.

⁷ Sk. faksimilus min. L. Bērziņa rakstā, FBR 8, 148sk.

⁸ Sk. Draviņš, *Par Kristofora Fīrekeru grafikas sistēmu un pareizrakstību*, SprB 8, 1957, 43sk; sal. Draviņš, *Vēl par Kristofora Fīrekeru grafikas sistēmu*, SprB 9, 1957, 5skk.

⁹ Sk. Arbuzova public. FBR 5, 112; sal. faksim. SprB 9, 7.

Bez tam vēl var atzīmēt, ka arī paņēmiens, par latv. valodu rakstot, paskaidrojums jaukt latīņu un vācu valodu, uzejams paša Fīrekera darbos, skat. 1685. g. grt. 257sk.

7. § Kādu Fīrekera ms turēt par Bichnera paraugu atļauj arī abu viņu dzīves vietas un laiks. Pazīstamais dziesminieks, kā zināms no Jāņa Strauberga pētījumiem¹, mūža vēlākos gados ilgāku laiku darbojies Džūkstes novadā, strādādams par mājskolotāju. Par Bichnera dzīves gaitām dažas ziņas var iegūt no viņa albuma ierakstiem²: viņš no Piltenes atnācis uz Zemgali, pie tam Kalnciemā bijis sastopams jau vismaz 1667.g. un tur dzīvojis vēl 1668.g. augustā. Tā abi autori šīnī laikā bijuši stipri tuvos kaimiņos, pie tam Bichners arī vēlāk dzīvojis turpat Zemgalē³.

Ja ap kādu 1653.g. Fīkeram nav vēl bijis nekādas latv. valodas gramatikas, pēc kuņas Adolfs varētu mācīties⁴, tad vēlāk (ap 1655—1660) viņš varēja būt jau nevien pietiekami pamatīgi apmācījis Adolfsu latv. valodā⁵, bet arī uzrakstījis kādas atbilstošas gramatiskas piezīmes. Protams, ka it svarīga vieta tādās vajadzēja būt norādēm par latv. valodas skaņu izrunu un to apzīmēšanu burtu zīmēm.

Augstāk sacīto summējot, jāatzīst, ka visi minētie mums pazīstamie fakti liecina par labu uzskatam, ka Bichnera albuma latv. gramatikas materiālu 1. daļai pamatā ir kāds Kristofora Fīrekera manuskripts.

8. § Ko var tuvāk spriest par šo (tagad pazudušo) Fīrekera darbu?

Mums pieejamie fakti un dažādi apsvērumi atļauj sekošos spriedumus.

1) Bichnera paraugs ir bijis ms, bet ne iespiests teksts, jo ap 1667—1677 vēl neviena latv. valodas mācība (atskaitot Rēhūzena darbu un Einhorna traktātu) nav bijusi iespiesta. Nav arī pazīstams neviens latv. teksts, kas būtu iespiests t.s. Fīrekera rakstībā.

2) Bichnera paraugs nav bijis tik garš kā attiecīgā daļa 1685.g. latv. grt., kur paskaidrojumi plašāki un piemēru skaits gandrīz pie visiem burtiem daudz lielāks.

¹ Sk., piem., J. Straubergs, *Pa pirmā latviešu dzejnieka pēdām*, Brīvā Zeme 1939 (29.VII), 168. nr.

² Sal. Draviņš, In hon. Endz., 111sk.

³ Turp., 112.

⁴ Adolfs 1685.g. dziesmu grāmatā, uzrunā „kristīgam lasītājam“; sal. L. Bērziņš, FBR 8, 219skk; Draviņš, SprB 6, 41.

⁵ Adolfs, turp.

3) Bichnera paraugs nav bijis izvērsts vairāk vai mazāk zinātniskā plāksnē (kā tas ir 1685. g. grt., kur diftongi aplūkoti īpašā grupā, citā atkal pārsvitrātie burti utt.)¹. Tas bijis rakstīts kā īss, vienkāršs, praktisks vadonis, par kādu tas tā arī nosaukts titulā.

4) Bichneram pieejamais paraugs ir bijis patstāvīgs darbs, bez kāda turpinājuma (event. deklināciju pārskata utt.). Citādi Bichners, kas turpat tālāk kompilējis dažādus, pat stipri vājus grt. materiālus, nebūtu vilcinājies norakstīt arī turpinājumu.

5) Bichnera paraugs nav bijis domāts par vadoni neskolotiem, (tie nebūtu spējuši saprast latīniskos skaidrojumus), bet gan izglītotām personām.

6) Šis izrunas vadonis bijis domāts speciāli vāciešiem, kas latviski tikai vēl sāk mācīties (acīm redzot, t.s. „teoloģijas studioziem“, kas sāka gatavoties darbam latviešu draudzēs). Tikai ārzemniekiem vāciešiem varēja būt domāti salīdzinājumi ar alemāņu vai lejassakšu dialektu.

7) Bichnera paraugs nevar būt bijis pats Firekera rakstītais oriģināls, bet kāds tālāks tā pārkopējums. Tā jāspriež, tekstā sastopot dažādus (pie tam nekoncekventus) saīsinājumus². Tie var būt radušies, Firekera darbu (resp. tā norakstu) tālāk un varbūt steigā pārkopējot. Uz kādu tālāku pārkopējumu norāda arī dažas konstatējamās kļūdas, piem. *Sakķis* (ar pārsvitrātu *S* (=S, ne Z!)), *pietees* (ne **pītees!*), *rikste* (ar īsu *i!*), tāpat (gaŗā) *Ū* virgulējums ne caur kājiņu, bet caur burta vidu, kas nebūtu bijis gaidāms paša Firekera rakstījumā³.

Ka Bichnera paraugs bijis kāds noraksts, ne pats Firekera oriģināls, jāspriež arī pēc tādām teksta vietām kā piemēros pie burta *i*: ... *is. auß Siwis. Fische liks &c*. Šis *&c* še gluži nelōģisks — īstenībā būtu jāseko nevis citiem latv. vārdiem, bet gan (analogi kā citos piemēros!) vārda *liks* tulkojumam.

Citur vērojamā rūpība teksta ierakstījumā spiež domāt, ka šīs nepilnības un īsinājumi katrā ziņā bija jau Bichnera paraugā.

9. § Augstāk teikto summējot, spriežams, ka Bichners pats nevar būt bijis tiešs Firekera skolnieks. Arī aplūkojamo izrunas vadoni viņš nav dabūjis no Firekera tieši, bet no kādas citas personas. Tas viņam iedots tikai norakstīšanai, bet ne paturēšanai īpašumā.

¹ 1685.g. latv. grt., 5skk.

² Piem. pie burtiem *c, f, h*, arī pie burtiem, kas esot lasāmi kā vācu valodā (sal. FBR 5, 111sk).

³ Sal. Draviņš, SprB 8, 42skk.; SprB 9, 5skk.

Šis vadonis nav bijis pats oriģināls, bet tikai kāds tā tālāks noraksts, kur šis un tas jau bijis saīsināts un bija ieviesušās arī kādas kļūdas. Pats šī izrunas vadoņa oriģināls bijis Kristofora Fīreķera sarakstīts, un ar to varam papildināt šī izcilā 17. gs. latviešu autora darbu sarakstu.

Christophor Füreckers Manuskript über die Aussprache der lettischen Laute

Der Verf. untersucht den Anfang der sog. Büchnerschen lettischen Grammatik, stellt fest, dass dieser Teil vom folgenden Text unabhängig sein muss, und kommt zum Schluss, dass eine andere Handschrift seine Vorlage gewesen ist. Ihrerseits ist diese selbst eine Abschrift gewesen. Der ursprüngliche Autor dieser Handleitung über die Aussprache der lett. Laute muss der bekannte Dichter Christophor Fürecker gewesen sein.

Vēra Damberga

J. Raiņa vēstule Valdemāram Dambergam 1913. g. 8. I

Valdemāra Damberga daudzo atstāto manuskriptu un materiālu starpā ir kāda viņam rakstīta Raiņa vēstule. Tā datēta ar 1913. g. 8. janvāri, kad Rainis dzīvoja Šveicē (toreiz Cīrihē), bet V. Dambergs Tartu universitātē studēja klasisko filoloģiju. Dzejdarbi, par kuriem Rainis savā vēstulē atzinīgi izsacījies, ir, laikam, V. Damberga krājums *Bareljeji* (1909), bet Raiņa pieminētā viņa paša grāmata ir *Gals un sākums* (1912).

Vēstules faksimilam šē tiek pievienots pārspiedums modernizētā rakstībā.